

Eastern Europe
Studies Centre
Established in 2006

Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo narystė ES.

Plėtra nuo Vakarų Balkanų iki Rytų partnerystės

Denis Cenusa yra RESC asocijuotasis ekspertas. Jis atlieka pasaulinio valdymo ir valstybės atsparumo ES kaimynystėje doktorantūros studijas Justus Liebig universitete Giesene (Vokietija). 2015–2022 m. jis išleido nemažai publikacijų apie Europos integraciją, ES ir Rusijos sąveiką, gerą valdymą ir energetinį saugumą Rytų Europoje. D. Cenusa taip pat siejamas su Moldovos ekspertų grupe „Expert-Grup“, kuri nuo 2015 metų koordinavo Sida finansuojamą projektą apie Sakartvelą, Moldovą ir Ukrainą su Europos politikos studijų centru (Briuselis).

Ukraina, Moldova ir Sakartvelas (taip pat žinomos kaip „asocijuotasis trejetas“) pradėjo ruoštis stojimui į ES, turėdamos skirtingą pasirengimo lygį, ES politinę paramą ir vidaus politinę valią išlikti Europos darbotvarkėje. Ukraina ir Moldova šiuo metu sėkmingai patenkina Briuselio politinius lūkesčius ir vietos politinių veikėjų įsipareigojimus, tačiau Sakartvelas atsilieka.

Analitinėje publikacijoje pateikiamos kelios pagrindinės išvados. Pirmą, pagrindinę trejeto narystės ES paraiškų priežastys yra Rusijos agresija prieš Ukrainą, radikalus ES saugumo persvarstymas, susijęs su Rytų Europa, ir Ukrainos politinis veržlumas, pralaužęs ankstesnę nenorą plėstis į Rytus. Antra, ES Komisija trejetui išskėlė skirtingas sąlygas. Tik Sakartvelui buvo iškeltos papildomos sąlygos įgyti ES kandidatės statusą dėl demokratijos susilpnėjimo, siejamo su oligarchine įtaka valstybės institucijoms, todėl Sakartvelo politiniai rezultatai buvo prastesni nei kandidačių statusą gavusių Ukrainos ir Moldovos. Trečia, trejeto sektorių trūkumai, neleidžiantys užtikrinti ES taisyklių, yra panašūs tokiose srityse kaip socialinė politika ir užimtumas, teismai, aplinka ir žemės ūkio bei kaimo plėtra. Nuolatinį susirūpinimą kelia efektyvios teismų sistemos kūrimas ir kova su korupcijos ir oligarchijos reiškiniais.

Siekdama paspartinti trejeto integracijos į Europą procesą, ES turi taikyti tą patį požiūrį ir priemones, kaip ir Vakarų Balkanams, kurie besirengdami narystei turėjo pozityvią ilgalaikę santykių su ES patirtį. Šioje publikacijoje teigiama, kad Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo trejetas gali pasistūmėti į priekį derybų dėl narystės ES kelyje tęsdamos AA / DCFTA įgyvendinimą ir užtikrindamos prieigą prie pasirengimo narystei fondų (PNPP). Taip pat primygtinai rekomenduojama toliau dirbti siekiant atsiriboti nuo Rusijos ir veiksmingai šalinti pažeidžiamumą, susijusį su Rusijos įtaka regione. Be to, kad padėtų Ukrainai atremti Rusijos agresiją, trejetas turi dirbti tiek individualiai, tiek trišaliu būdu ir kartu su Vakarais kovoti su Rusijos dezinformacija ir energetine priklausomybe.

Išvadas

Aiškios ES perspektyvos suteikimas artimiausioms ES Rytų partnerystės (RP) partnerėms – Ukrainai, Moldovai ir Sakartvelui – kurios jos jau seniai siekė, strategiškai pakeitė regioninę geopolitinę aplinką. Saugumo krizė, kurią pakurstė Rusijos agresija prieš Ukrainą, sukėlė nenumatytų teigiamų pasekmių ES plėtros procesui, kuris dabar apima Vakarų Balkanus ir Rytų partnerystės regioną, tradiciškai laikytą Rusijos interesų sferomis.

Susirūpinę saugumu, Ukrainos lyderiai pateikė paraišką įstoti į ES praėjus keturioms dienoms po to, kai Rusija vasario 24 dieną pradėjo karinę agresiją, o vėliau tą patį padarė ir Sakartvelas bei Moldova, nepaisydamos ankstesnių planų teikti paraišką dėl narystės ES vėliau. Naujų paraiškų narystei ES bangą sėkmingai baigėsi Komisijos nuomonėmis ir ES Tarybos sprendimu pasiūlyti ES perspektyvą visoms trims asocijuotoms šalims, atitinkamai birželio 17 ir 24 d. Dvejoms iš jų – Ukrainai ir Moldovai – suteiktas kandidačių į ES statusas su tolimesnėmis įgyvendi-

nimo sąlygomis, o Sakartvelui suteiktas potencialios valstybės kandidatės į ES statusas ir numatytas išankstinių sąlygų sąrašas, kurį būtina įgyvendinti siekiant gauti visateisės kandidatės statusą.

Šia analitine publikacija siekiama prisidėti prie diskusijų apie ES plėtrą į rytus, nagrinėjant du pagrindinius klausimus. Publikacijoje aptariami laikotarpiai iki ir po ES Komisijos nuomonės (kuriai pritarė ES Taryba) pateikimo ir aptariamos sąlygos Ukrainai ir Moldovai siekiant narystės ES, taip pat reikalavimai Sakartvelui, siekiančiam pilnavertės kandidatės statuso. Publikacijoje pateikiami pagrindiniai skirtumai tarp „asocijuotojo trejeto“ ir Vakarų Balkanų šalių kandidačių statuso. Sužinojus, kuo Vakarų Balkanai skiriasi nuo šio trejeto, pasiremiant Balkanų patirtimi galima pagerinti Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo pozicijas kelyje į ES. Paskutinis, bet ne mažiau svarbus dalykas – analitinė publikacija baigiama keliomis rekomendacijomis trejeto nacionalinėms vyriausybėms, ES institucijoms ir valstybėms narėms, taip pat tarptautinėms finansų organizacijoms, kurios teikia paramą reformoms ir pasipriešinimui Rusijos agresijai.

1. ES kandidatės statusas: diferencijuotas požiūris ar „tipinis veiksmas“?

Nuo pat pradžių ES parodė, kad plėtra į Rytų partnerystės šalių regioną turi stiprų saugumo aspektą. Iki Rusijos agresijos Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo tinkamumas kandidatuoti į ES net hipotetiškai nebuvo svarstomas, nes ES žinojo apie įvairius valdymo ir teisinės valstybės trūkumus trijose asocijuotose valstybėse. Tai, kad ES atvėrė duris Ukrainai, Moldovai ir Sakartvelui, žinodama, jog jos toli gražu nepasirengusios, rodo, kad ilgalaikis strateginis vertinimas nugalėjo trumpalaikius prieštaravimus dėl neatitikimo ES standartams. Savo išvadose birželio 23–24 d.¹, ES Taryba sutarė asocijuotajam trejetui suteikti ES perspektyvą, nurodymą, kad kandidačių statusą gavusių Ukrainos ir Moldovos atžvilgiu turėtų būti taikomi plėtos mechanizmai. Tai tik patvirtina, kad ES ketina taikyti tokią pat plėtos metodiką ES kandidatėms iš Rytų partnerystės regiono, nepaisant pirminių Ukrainos raginimų pasiūlyti pagreintų derybų variantą. Net jei naujų kandidačių atžvilgiu bus taikomi vienodi mechanizmai, ES sprendimai gali būti nulemti politinio subjektyvumo, vertinant kiekvienos šalies pažangą atskirai. Norint atskirti Ukrainos ir Moldovos privalumus, reikės aiškių ir tvirtų kriterijų, net jei politinis subjektyvumas stipriai paveiks visą procesą. Priešingu atveju ES gali būti sunku teigiamai įvertinti vienos šalies pasiekimus, nesukeliant įtarimų dėl geopolitinio prielankumo kažkuriai iš Rytų partnerystės asocijuotųjų valstybių (o taip pat ir kažkuriai ir kandidačių Vakarų Balkanų regione). ES turi lygiagrečiai valdyti pietų ir rytų plėtos procesus, net ir esant dideliems vidaus suvaržymams ir stipriam išoriniam spaudimui.

Norint suprasti, kaip galėtų vykti plėtra į Rytus, šiame skyriuje verta išanalizuoti du aspektus. Pirmasis yra susijęs su trejeto rezultatais atsakant į narystės klausimą. Toliau susisteminti ir išaiškinti pagrindiniai ES sprendimų ypatumai dėl ES narystės perspektyvos, siekiant parodyti šalių bendrumus ir skirtumus.

Narystės klausimyno etapas: tinkamas žvaigždžių išsidėstymas?

Dinamiškas ES ir asocijuotojo trejeto bendradarbiavimas rengiant atsakymus į klausimą rodo, kad abiejų pusių politiniai ir diplomatiniai kanalai buvo išnaudoti tam, jog būtų priimti greiti sprendimai. Be to, trio šalys naudojo ne tik savo institucinius išteklius, bet ir, išskyrus kai kurias išimtis, klausimyno pildymo užduotis perdavė įvairiems nevyriausybiniam subjektams.

Kovo 7 d. gavusi trejeto prašymą, ES Taryba pavedė Komisijai parengti pasirengimo narystei ES vertinimo klausimynus, kuriems Versalio viršūnių susitikime (2022 m. kovo mėn.) pritarė ES valstybių narių vadovai.² ES juos pateikė Ukrainai balandžio 8 d., kuomet Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen lankėsi Kijeve. Po trijų dienų Liuksemburge ES perdavė panašius klausimynus Sakartvelo ir Moldovos atstovams. Skirtingai nuo tradicinio ES požiūrio, kai naudojamas vienas klausimynas, šį kartą jis buvo padalintas į dvi dalis. Galbūt tai padėjo greičiau parengti atsakymus skirtingoms suinteresuotoms grupėms ES ir asocijuotajame trejete.

Pirmojoje klausimyno dalyje buvo 369 klausimai ir buvo vertinama šalių kandidačių politinė ir ekonominė padėtis, o antroje – apie 2000 klausimų ir buvo vertinama atitiktis ES teisei. Pirmąją narystės ES klausimyno dalį Ukraina užpildė per 8 dienas. Moldova šią užduotį įvykdė per maždaug 10 dienų. Sakartvelas užtruko dvigubai ilgiau, daugiausia dėl įtemptų santykių tiek su ES, tiek su nacionaliniais nevyriausybiniais veikėjais. Balandžio viduryje ES, skirdama tam mažiau viešumo, pateikė antrąją klausimyno dalį dėl suderinamumo su ES teisiniais-normatyviniais pagrindais (ES *acquis*). Ukraina atsakymus į antrąją dalį pateikė po 25 dienų, gegužės 9 d. (simboliškai, „Europos dieną“) taip užbaigdamas technines atsakymų į klausimą procedūras. Sakartvelas savo atsakymus pateikė gegužės 10 d., taigi, užtruko 20 dienų. Antrąją užpildyto klausimyno dalį šį kartą Moldova išsiuntė paskutinė, gegužės 13 d., užtrukdama tam 22 dienas (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo stojimo į ES klausimyno žingsniai

	Ukraina	Moldova	Sakartvelas
Paraiška pateikta	2022 m. vasario 28 d.	Kovo 3 d.	Kovo 3 d.
Gauta 1-a anketa	Balandžio 8 d.	Balandžio 11 d.	Balandžio 11 d.
Užpildyta 1-a anketa	Balandžio 17 d. (8 dienos)	Balandžio 22 d. (10 dienų)	Gegužės 2 d. (20 dienų)
Gauta 2-a anketa	Balandžio 13 d.	Balandžio 19 d.	Balandžio 19 d.
Užpildyta 2-a anketa	Gegužės 9 d. (25 dienų)	Gegužės 12 d. (22 dienų)	Gegužės 10 d. (20 dienų)

Šaltinis: surinkta autoriaus, remiantis ES Komisijos nuomone apie asocijuotųjų šalių narystę ES. Į skaičiuojamas pildymo dienas neįtrauktos dienos, kai anketa buvo gauta ir perduota.

Klausimyno pildymo etape ES atvirai teikė prioritetą Ukrainai, taip solidarizuodamasi su ja Rusijos agresijos fone. Kitos dvi asocijuotosios šalys stengėsi pasivyti Ukrainą ir neatsilikti pildant narystės klausimyną, visų pirma siekdamos neiškristi iš grupės, nes tai reikštų unikalios galimybių lango praradimą.

Ukraina. Nors kritinėse situacijose reikia imtis radikalių požiūrių ir netaikyti įprastų taisyklių, Ukraina yra vienintelė šalis iš asocijuotojo trejeto, kuri pildydama ES klausimyną turėjo objektyvių priežasčių nesilaikyti numatytų skaidrumo ir įtraukties standartų. Tačiau Ukrainos valdžios institucijos sulaukė pagalbos iš kai kurių pilietinės visuomenės organizacijų, turinčių specialių žinių, ir iš ES partnerių. Nuo 2014 m. veikianti Ukrainos paramos grupė reikšmingai prisidėjo rengiant atsakymus į klausimyną. Kiti veikėjai, pavyzdžiui, vietos politinė opozicija, procese nedalyvavo. Viena vertus, nuo Rusijos agresijos pradžios pablogėjo prorusiškų opozicinių partijų politinės veiklos galimybės (11 partijų veikla buvo laikinai sustabdyta³), kita vertus, kitos politinės jėgos turi panašią imperatyvaus integracijos į ES viziją, kaip ir valdančioji partija „Liaudies tarnas“.

Moldova. Nedalyvaujama kare prieš Rusijos agresiją kaip Ukraina, valdančiosios „Veiksmo ir Solidarumo“ partijos vadovaujama vyriausybė nusprendė taikyti panašius metodus kaip ir jos kaimynė. Moldovos valdžios institucijos taip pat pripažino, kad joms reikia pagalbos iš nevyriausybinių sektoriaus, kurį finansiškai remia išorės donorai (pvz., Soroso fondas-Moldova). Valdančioji partija taip pat pasinaudojo kai kurių diasporos atstovų, pastaraisiais rinkimų ciklais palaikiusių valdančiąją partiją, pagalba verčiant atsakymus į anglų kalbą. Klausimyno pildymo procese dalyvavo tik tie subjektai, kuriuos vyriausybė suvokia kaip oficialius ar neoficialius sąjungininkus. Galbūt dėl šios priežasties parlamenti-

nei opozicijai (Socialistų partijai (PSRM), garsėjančiai prorusiškomis pažiūromis) nebuvo leista susipažinti su klausimynu, o tai paskatino kritiką dėl skaidrumo trūkumo net po ES kandidatės statuso suteikimo. Panašius kaltinimus dėl neskaidrių procesų pateikė ir Gagaūzijos – autonominio teritorinio vieneto šalies pietuose – atstovai.

Sakartvelas. Skirtingai nuo Ukrainos ir Moldovos, Sakartvelo valdžios institucijos paskelbė viešai pirmąją ES klausimyno dalį.⁴ Prieš tai šalyje vyko sistemingi antivivyriausybiniai ir antirusiški protestai, kuriuos paskatino Rusijos invazija į Ukrainą. Vyriausybė viešai paskelbė ES klausimyną, matyt, siekdamą sutramdyti protestuotojų reikalavimus atsiriboti nuo Rusijos (pvz., taikant kitokį vizų režimą, rusiškos žiniasklaidos draudimą, oro erdvės uždarymą ir pan.⁵) ir parodyti nedviprasmišką šalies orientaciją į ES. Pilietinės visuomenės organizacijų atstovai palankiai įvertino šį veiksma ir paprašė leisti įsitraukti rengiant atsakymus į ES klausimyną. Vis dėlto užuot toliau pasinaudojusi klausimyno viešumu, priešingai nei Ukraina ir Moldova, Sakartvelo valdžia neleido niekam iš pilietinės visuomenės, nepriklausomai nuo jų patirties ES reikaluose, dalyvauti klausimyno pildyme. Sakartvelo opozicijai, kuri konfliktuoja su valdančiąja partija „Sakartvelo svajonė“, taip pat nebuvo suteikta galimybė dalyvauti rengiant atsakymus į ES anketą.

Galiausiai ES Komisija savo nuomos paskelbė birželio 17 d., t.y., praėjus šiek tiek daugiau nei mėnesiui po atsakymų gavimo, nors įprastai tam prireikia mažiausiai metų⁶ Taigi, visos asocijuotosios trio valstybės užpildė klausimynus, o ES Komisija nuomos suskubo parengti iki ES Tarybos posėdžio birželio 23–24 dienomis. ES rėmėsi ne tik informacija, gauta iš asocijuotųjų valstybių nacionalinių valdžios institucijų. Kai kurie vertinimai buvo atlikti trio

šalyse, be kita ko, padedant ES delegacijoms Kijeve, Kišiniove ir Tbilisyje. Nors visas procesas buvo greitesnis nei Vakarų Balkanų atveju ir veiksmingesnis, be atidėliojimų, vis gi kilo problemų dėl skaidrumo ir visų susijusių nacionalinių suinteresuotųjų šalių įtraukimo. Be to, skirtingai nei kitos šalys kandidatės, ES neparengė „analitinės ataskaitos“⁷, kurioje būtų įvertintas asocijuotojo trejeto stojimo į ES poveikis. Bet kuriuo atveju, teigiamą patirtį, sukauptą Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo klausimų pildymo metu, reikėtų atkartoti tolesniuose etapuose, jau turint kandidačių statusą, taip išvengiant skaidrumo trūkumų ateityje. Tiek ES, tiek trijulės politinis ryžtas buvo beprecedentis, daugiausia dėl Rusijos sukulto skubos jausmo.

ES Komisijos nuomonės ir kandidatės statusas — nuo šiol tik pirmyn?

Remdamasi Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo užpildytais klausimynais, ES Komisija paskelbė savo nuomonę, kviesdama ES Tarybą visoms trims šalims suteikti ES narystės perspektyvą.⁸ Svarbiausia, kad Ukrainai ir Moldovai buvo pasiūlyta suteikti kandidačių statusą su sąlygų sąrašu tolesnei pažangai dialoge su ES. Labai panašūs reikalavimai buvo suformuluoti Sakartvelui, bet jie pateikti greičiau kaip *išankstinės sąlygos*, kurias reikia įvykdyti norint įgyti kandidatės statusą. ES Komisijos vertinimui ES Taryba visiškai pritarė birželio 23–24 dienomis Briuselyje vykusiame posėdyje. Atitinkamai, ES asocijuotąjį trejetą padalijo į dvi dalis, t.y., kandidates Ukrainą ir Moldovą atskirdama nuo Sakartvelo, kuris atitinka *potencialios* šalies kandidatės kriterijus, panašius į tuos, kurie taikomi Bosnijai ir Hercegovinai bei Kosovui.

Atidžiau pažvelgus į ES Komisijos nuomonę apie Ukrainą, Moldovą ir Sakartvelą, galima pabrėžti Briuselio motyvus, lėmusius atitinkamai ES kandidatės ir kandidatės perspektyvos suteikimą. Tam reikia išnagrinėti visas ES Komisijos nuomonių dalis, kurios išdėstytos taip: A) Įvadas; B) *Politiniai kriterijai*; C) *Ekonominiai kriterijai*; D) *Narystės įsipareigojimai*; E) *Rekomendacijos (sąlygos)*.

A. Įvadas

Įžanginėje savo nuomonių dalyje ES Komisija referuoja į Rusijos agresiją, vertindama Ukrainos žmoniškumus ir ekonominius nuostolius, taip pat kalba apie Moldovą, nurodydama spaudimą, kurį sukėlė

šiai šaliai pabėgėlių antplūdis iš Ukrainos. Sakartvelo atveju Rusija neminima, nepaisant to, kad Rusija atsakinga už 20 proc. Sakartvelo teritorijos okupaciją nuo 2008 m. ir kad Sakartvelas taip pat priima Ukrainos pabėgėlius, nors jų ir daug mažiau, nei Moldovoje. Be to, ES nevienodai vertina politinę aplinką trijose asocijuotosiose valstybėse, išskirdama Moldovą, nes valdančiosios politinės jėgos yra parengusios pro-europietišką ir antikorupcinę darbotvarkę. Sakartvelo ir Ukrainos atveju akcentuojama ne dabartinės vyriausybės ir jų valdymo tikslai, o labiau ilgalaikis ES siekių išsilaikymas ir praeityje pradėtos reformos. Toks ES požiūris rodo tam tikrą palankumą dabartinei Moldovos vyriausybei. Galiausiai, įžanginėje ES Komisijos nuomonės dalyje pabrėžiama, kad Ukraina pasiekė tam tikrą suderinimą su ES *acquis* laipsnį ir kad Sakartvelas taip pat sėkmingai vykdo reformas, pagrįstas ES standartais. Komisija niekaip neužsimena apie ankstesnes reformas Moldovoje, o nurodo, kad pagrindinės šalies institucijos praeityje buvo susilpnintos. Visi šie skirtumai rodo, kad ES, apžvelgdama bendrą padėtį trijose asocijuotosiose šalyse, vadovaujasi skirtingais kriterijais. Atitinkamai, ES išreiškia daugiau paramos Ukrainai ir Moldovai nei Sakartvelui, į kurį žiūrima įtariai dėl demokratiškos institucijų nuosmukio.

B. Politiniai kriterijai

Kalbant apie politinius kriterijus, ES nurodė, kad **Ukrainoje** fiksuojami trūkumai keliose srityse, pavyzdžiui: teisinės valstybės problemos (Konstitucinio Teismo teisėjų skyrimas ir sąžiningumas, išorės šalių kišimasis į teismų sistemą, skyrimai kovos su korupcija institucijų ekosistemoje); nepakankami vietos viešojo administravimo pajėgumai; nebaigtos reformos žmogaus teisių srityje (tautinės mažumos, lyčių lygybė ir asmenys su negalia).

Moldovos atveju nustatytos įvairaus pobūdžio ir intensyvumo disfunkcijos apima šias politikos sritis: teisinės valstybės funkcionavimas (prokuratūros nušalinimo politizavimas ir kt.); menka pažanga tiriant 2014 m. bankų sukčiavimą; rinkimų sistema (Centrinės rinkimų komisijos nepriklausomumas, partijų finansavimas ir kt.); nepakankami viešojo administravimo pajėgumai ir profesionalių valstybės tarnautojų pasitraukimas; per mažai darbuotojų kovos su diskriminacija institucijoje; koncentracija žiniasklaidos sektoriuje; smurtas šeimoje ir vaikų teisės.

Tame pačiame politiniame skyriuje ES nurodė, kad **Sakartvelui** daugiausia problemų kelia šios sritys: politinė poliarizacija (grynai vidaus, daugiausia

neinstitucinis klausimas); rinkimų proceso trūkumai; meritokratija viešajame sektoriuje; sumažėjęs teismų nepriklausomumas; per mažai darbuotojų Nacionalinėje antikorupcijos taryboje; pilietinės visuomenės organizacijų pašalinimas iš sprendimų priėmimo proceso; ir tam tikri trūkumai žmogaus teisių srityje (piktnaudžiavimas žiniasklaidos aplinkoje, su lytimi susiję klausimai, LGBTQ teisės, mažumos ir kt.).

Stipriausias aspektas, kurį Komisija vienodai pabrėžė visais trimis atvejais, yra stipri pilietinė visuomenė. Tačiau, išskyrus Moldovos atvejį, kai pastebima kooptacijos tendencija, kuomet mažėja NVO galimybės nešališkai vertinti vyriausybę, Komisija nurodo valdžios atitolimą nuo pilietinės visuomenės: pilietinės visuomenės atstovų pašalinimą iš Sakartvelo sprendimų priėmimo proceso, spaudimą ir grasinimus NVO vietos lygiu Ukrainoje. Bendras ES Komisijos nuomonių bruožas yra tas, jog ji naudojasi selektyviai pasirinktais tarptautiniais reitingais, todėl vertinimas gali būti šiek tiek šališkas. Problemiškai atrodo tai, kad asocijuotasis trio arba kai kurios šio trejeto narės gali turėti sąlygiškai prastesnį rezultatą reitinge, o tai prieštarauja pozityvesniam Komisijos vertinimui. Pavyzdžiui, pagal korupcijos suvokimą 2021 m. Gruzija užima 45 vietą, o tai rodo daug geresnius rezultatus nei Moldova (105) ir Ukraina (122).

C. Ekonominiai kriterijai

Ekonomikos srityje ES Komisijos analizėje atsižvelgiama į rinkos ekonomikos egzistavimą ir gebėjimą konkuruoti ES. Pateikusi informaciją apie reguliavimo ir struktūrines reformas, ES taip pat aprašo pagrindines kiekvienoje asocijuotojo trejeto narėje užfiksuotas problemas.

Išvados apie **Ukrainą** atskleidžia daugybę trūkumų, susijusių su nuolatinėmis tiesioginėmis užsienio ir vidaus investicijomis, neveiksminga antimonopoline politika, plataus masto korupcija, šešėline ekonomika (apie 1/3 viso BVP) ir prasčiau valdomomis valstybinėmis įmonėmis, palyginti su nevalstybinėmis įmonėmis.

Vertinant **Moldovos** ekonominę situaciją, akcentuojamos Rusijos karo prieš Ukrainą pasekmės (einamosios sąskaitos deficitas 7,3 proc.). Taip pat išryškėja ir kiti trūkumai, pavyzdžiui, interesų persipynimas, neefektyvi biurokratija, prastas įmonių valdymas, šešėlinė ekonomika (27 proc. viso BVP) ir šešėlinis užimtumas, viešųjų ir užsienio investicijų trūkumas didelės pridėtinės vertės sektoriuose.

ES Komisijos vertinimas **Sakartvelui** apskritai atrodo šiek tiek pozityvesnis nei kitų dviejų asocijuotųjų valstybių. Tačiau yra keletas probleminių politikos sričių, susijusių su konkurencijos teise, dideliu nedarbo lygiu (19 proc. – 2021 m.) ir neoficialiu nedarbu.

Kalbant apie **realų ekonomikų gebėjimą konkuruoti su europinėmis ekonomikomis**, įvertintą ir ES Komisijos nuomonėje, situacija atrodo kiek kitaip. Nors **Ukrainos** gyventojai apskritai yra išsilavinę, o šalis švietimui išleidžia 5,7 proc. savo BVP, šis sektorius nėra pakankamai suderintas su darbo jėgos poreikiais, o viešosios investicijos į mokslinius tyrimus reikalauja didesnio tvarumo. Fizinė infrastruktūra buvo pasenusi dar prieš prasidedant Rusijos agresijai, o kelių ir elektros tinklo efektyvumas svyravo tarp 50–60 proc. Europos vidurkio. Ukrainos ekonomika ir toliau daug dėmesio skiria mažos pridėtinės vertės gamybai, prekybai, žemės ūkiui ir kasybai, kas yra jos pagrindiniai ekonomikos raumenys. Integracija su Europos rinka didėja – 2021 m. į ES eksportavo 22 proc. daugiau įmonių (apie 14 000 įmonių) nei 2015 m.

Moldova atrodo prasčiau nei Ukraina, nes ES Komisija atkreipia dėmesį į žemą švietimo kokybę ir labiausiai kvalifikuotų gyventojų emigraciją, dėl kurios pablogėjo turimi darbo įgūdžiai, reikalingi šiuolaikinėje ekonomikoje. Tiesa, profesinis mokymas padeda įveikti atotrūkį tarp švietimo sistemos ir privačių įmonių. Kaip ir Ukrainoje, Moldovoje yra nepakankamai išvystyta fizinė infrastruktūra, kuri nėra tokia patraukli tiesioginėms užsienio investicijoms dėl korupcijos ir nuosavybės teisių apsaugos situacijos. Energetikos sektorius išlieka vienas problemiškesnių dėl struktūrinių trūkumų, kuriuos sukelia priklausomybė nuo rusiškų dujų. Moldovos ekonomika labai priklausoma nuo žemės ūkio, pramoninė gamyba yra palyginti nedidelė, o IT sektorius auga. Palyginti su kitomis dviem asocijuotomis valstybėmis, Moldovos ekonomika turi labiausiai integruotą prekybą su ES – 2021 m. jai teko apie 66 proc. eksporto ir 45 proc. importo.

Sakartvele švietimas yra nepakankamai išvystytas ir artimesnis Moldovos nei Ukrainos lygiui. Manoma, kad ugdymo programa yra silpna ir atsilieka inovacijų srityje. Net jei per pastaruosius du dešimtmečius fizinė infrastruktūra buvo gerokai patobulinta, standartai transporto srityje yra prasti. Vandens ir atliekų tvarkymo infrastruktūra yra prastesnės kokybės už didžiųjų miestų ribų. ES mano, kad Sakartvelo ekonomika yra diversifikuota, tačiau, kaip ir Ukrainos bei Moldovos atveju, ji remiasi žemos pridėtinės

vertės gamyba. Sakartvelo prekyba yra labiausiai diversifikuota tarp trijų asocijuotų šalių ir palygin- ti mažai priklauso nuo ES: tik 21 proc. eksporto ir 23 proc. importo.

D. Narystės kriterijai

Galimybė tapti ES nare reiškia valstybės kandidatės teisinį ES *acquis* suderinimą ir taikymą. Asocijuoto- jo trejeto atveju tai turėtų apimti darnų suderinimą su AA / DCFTA įgyvendinimo procesu. ES pripažįsta, kad AA / DCFTA apima didžiąją dalį plėtros politikos, kuri padalija *acquis* derinimą į šešias temines grupes: 1) pagrindai; 2) vidaus rinka; 3) konkurencingumas ir augimas; 4) žalioji darbotvarkė ir tvarūs tarpusavio ryšiai; 5) ištekliai, žemės ūkis ir sanglauda; 6) užsie- nio santykiai.

Ukrainos atveju, ES nurodo tvirtą įsipareigojimą ir sėkmingus *acquis* įgyvendinimo rezultatus (2–10 metų laikotarpiu), taip pat stebėsenos ir ataskaitų teikimo mechanizmus. Priešingai nei kitos dvi asoci- juotosios šalys, Ukraina naudojasi vadovų platforma aukšto lygio susitikimams. Sritys, kuriose Ukraina turėtų tobulėti, yra intelektualinės nuosavybės teisės (2 klasteris); socialinė politika ir užimtumas (3 klas- teris); transportas (4 klasteris); žemės ūkis ir kaimo plėtra (5 klasteris); tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statuto ratifikavimas (6 klasteris).

Kaip ir Ukraina, **Moldova** atitinka *acquis* įgyvendini- mo reikalavimus (3–7 metų laikotarpiu). ES pabrėžė problematiškiausias sritis, tokias kaip teismai ir pa- grindinės teisės bei teisingumas, laisvė ir saugumas (1 klasteris); konkurencija (2 klasteris); socialinė politika ir užimtumas (3 klasteris); aplinka ir klimato kaita (4 klasteris); maisto, veterinarijos ir fitosanita- rijos sauga (5 klasteris). Sakartvele taikomi *acquis* įgyvendinimo informavimo ir stebėjimo mechanizmai yra tokie patys kaip Ukrainoje ir Moldovoje.

Sritys, kuriose ES nustato rimtus **Sakartvelo** trūku- mus, yra šios: teismai ir pagrindinės teisės bei tei- singumas, laisvė ir saugumas (1 klasteris); vartotojų apsauga (2 klasteris); elektroninė komunikacija ir socialinė politika bei užimtumas (3 klasteris); aplin- ka ir klimato kaita (4 klasteris); žemės ūkis ir kaimo plėtra (5 klasteris). Probleminės sritys, kurios trijose šalyse sutampa, yra socialinė politika ir užimtumas (3 klasteris).

Apibendrinant, ES nustatė trūkumus panašiose Ukrainos ir Sakartvelo srityse žemės ūkio ir kaimo plėtros srityse (5 klasteris). Moldova ir Sakartvelas yra arčiau viena kitos, nes turi pagerinti padėtį dve- juose klasteriuose, susijusiuose su teisinės valsty- bės principu (1 klasteris) ir aplinka bei klimato kaita (4 klasteris) (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Sritys, kuriose ES nustatė rimčiausius apribojimus Ukrainoje, Moldovoje ir Sakartvele

	Ukraina	Moldova	Sakartvelas
1 klasteris	—	<ul style="list-style-type: none"> Teismai ir pagrindinės teisės Teisingumas, laisvė ir saugumas 	<ul style="list-style-type: none"> Teismai ir pagrindinės teisės Teisingumas, laisvė ir saugumas
2 klasteris	<ul style="list-style-type: none"> Intelektinės nuosavybės teisės 	<ul style="list-style-type: none"> Konkurencija 	<ul style="list-style-type: none"> Vartotojų apsauga
3 klasteris	<ul style="list-style-type: none"> Socialinė politika ir užimtumas 	<ul style="list-style-type: none"> Socialinė politika ir užimtumas 	<ul style="list-style-type: none"> Elektroniniai ryšiai Socialinė politika ir užimtumas
4 klasteris	<ul style="list-style-type: none"> Transportas 	<ul style="list-style-type: none"> Aplinka ir klimato kaita 	<ul style="list-style-type: none"> Aplinka ir klimato kaita
5 klasteris	<ul style="list-style-type: none"> Žemės ūkis ir kaimo plėtra 	<ul style="list-style-type: none"> Maisto sauga, veterinarija ir fitosanitarija 	<ul style="list-style-type: none"> Žemės ūkis ir kaimo plėtra
6 klasteris	<ul style="list-style-type: none"> Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statuto ratifikavimas 	—	—

Šaltinis: surinkta autoriaus, remiantis ES Komisijos nuomonėmis.

E. Rekomendacijos (sąlygos)

Paskutinėje nuomonių dalyje ES Komisija pateikia skirtingus verdiktus trejetui dėl jų ES perspektyvos. Vertinimo objektyvumas nėra visiškai aiškus, nes pačios nuomonės rodo, kad visose trijose šalyse buvo užfiksuota tiek, pažangos, tiek nesėkmių atvejų. Nepaisant to, ES palaikė Ukrainos ir Moldovos paraiškas nereikalaujama išankstinių sąlygų įvykdymo, kitaip nei Sakartvelo atveju. Analizuojant ES Komisijos nuomonėse pateiktas rekomendacijas, kurias ES Taryba pakartojo savo birželio 23 ir 24 d. išvadose, tampa aišku, kad ES palankiai vertina visas asocijuotąsias valstybes, pabrėždama, kad jos turi tinkamus pamatus politinėje, ekonominėje ir narystės srityse priimti šį trejetą į šalis kandidates. Tačiau tuo pat metu ES nurodė Ukrainai, Moldovai ir Sakartvelui įgyvendinti tam tikrus sąlygų rinkinius, kad po to, kai

joms bus pasiūlyta ES narystės perspektyva, situacija būtų toliau tobulinama. ES suformulavo 7 sąlygų rinkinius Ukrainai, kuriuos galima suskirstyti į 11 konkrečių priemonių. Moldovai skirti 9 priemonių rinkiniai, kuriuos sudaro 13 užduočių. Iš Sakartvelo ES reikalauja įgyvendinti 12 veiksmų blokų ir 18 konkrečių priemonių. Tik Sakartvelas privalo įvykdyti „politines“ sąlygas. Sakartvelui taip pat priskirta šiek tiek daugiau priemonių, kurias šalis turi įgyvendinti „teismų sektoriuje“. Pažymėtina, kad Ukraina lenkia kitas dvi šalis „kovos su korupcija“ namų darbų kiekiu, o Moldova turi įgyvendinti daugiau priemonių „kovos su nusikalstamumu“ srityje. Be to, Moldova išsiskiria reformomis, kurios bus vykdomos „viešojo administravimo“ kategorijoje. Galiausiai, Sakartvelas turi daugiau įgyvendinti „žmogaus teisių“ ir „žiniasklaidos nepriklausomybės“ srityse (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. ES sąlygos, keliamos Ukrainai, Moldovai ir Sakartvelui

Ukraina	Moldova	Sakartvelas
Politiniai reikalavimai		
-	-	1. Politinė poliarizacija
-	-	2. Stiprios institucijos
-	-	3. Rinkimų sistema
Teismų sistemos reikalavimai		
1. Konstitucinio Teismo teisės aktai	1. Esminiai teismų reformos žingsniai	4. Teismų reformos strategija
2. Užbaigtas Aukščiausiosios teisingumo tarybos sąžiningumo patikrinimas	2. Užpildytos laisvos Aukščiausiosios Tarybos magistrato pareigybės	5. Nepriklausoma teismų sistema
3. Aukštos kvalifikacijos teisėjų komisijos steigimas	3. Išspręsti ESBO / ODIHR ir Venecijos komisijos trūkumai	6. Teisinės valstybės veikėjų sąžiningumas
-	-	7. Aukštosios teisingumo tarybos paskyrimas
Antikorupcinės sąlygos		
4. Kova su korupcija	4. Kova su korupcija	8. Kovos su korupcija agentūros nepriklausomumas
5. Naujo Specializuoto antikorupcijos prokuratūros vadovo skyrimas	5. Nacionalinio antikorupcijos centro rekomendacijų įsisavinimo didinimas	9. Naujos specialųjų tyrimų tarnybos ir asmens duomenų apsaugos tarnybos steigimas
6. Naujo Nacionalinio kovos su korupcija biuro direktoriaus skyrimas	-	-
Kova su nusikalstamumu		
7. Kovos su pinigų plovimu teisės aktai pagal Finansinių veiksmų darbo grupę	6. Deoligarchizacija	10. Deoligarchizacija
8. Viso teisėsaugos sektoriaus reforma	7. Kova su organizuotu nusikalstamumu	11. Kova su organizuotu nusikalstamumu
9. Antioligarchinio įstatymo, atsižvelgiant į Venecijos komisijos nuomonę, įgyvendinimas	8. Turto susigrąžinimo mechanizmo diegimas	12. Vykdomųjų institucijų atskaitomybė
-	9. Kovos su pinigų plovimu teisės aktai pagal Finansinių veiksmų darbo grupę	-

Ukraina	Moldova	Sakartvelas
Viešasis administravimas		
-	10. Viešojo administravimo reformos spartinimas	-
-	11. Viešųjų finansų valdymo reformos užbaigimas	-
Žiniasklaida, žmogaus teisės ir pilietinė visuomenė		
10. Nepriklausoma žiniasklaida, suderinta su ES garso ir vaizdo paslaugų direktyvomis	12. Pilietinės visuomenės įtraukimas ir sprendimų priėmimo procesą	13. Laisva ir apsaugota žiniasklaida
11. Užbaigta tautinių mažumų reforma	13. Žmogaus teisių ir pažeidžiamų grupių teisių apsauga	14. Žmogaus teisių ir pažeidžiamų grupių teisių apsauga
-	-	15. Lyčių lygybė
-	-	16. Pilietinės visuomenės įtraukimas ir sprendimų priėmimo procesą
-	-	17. EŽTT sprendimų vykdymas
-	-	18. Skaidrus ir nuopelnais pagrįstas ombudsmeno skyrimas
Veiksmų specifika		
Bendri – 27 proc. Specifiniai – 73 proc.	Bendri – 70 proc. Specifiniai – 30 proc.	Bendri – 72 proc. Specifiniai – 28 proc.
Įgyvendinimo terminas		
2022 m. gruodis	2022 m. gruodis	2023 ⁹

Šaltinis: surinkta autoriaus, remiantis ES Komisijos nuomonėmis. Lentelėje pabrėžiami šie dalykai: bendro pobūdžio užduotys; specifinės užduotys.

3 lentelėje aprašyti veiksmai rodo, kad ES numato skirtingas užduoti kiekvienai šaliai. Remdamasi „specifiškumo“ kriterijumi, ES suformulavo bendrąsias ir specifines užduotis. Iš 11 užduočių, skirtų Ukrainai, tik 3 yra bendro pobūdžio. Moldovai taikomos sąlygos apima 4 specifines užduotis iš 13 Moldovai nurodytų. Sakartvelui iškelta daugiausiai bendrųjų užduočių, kurias reikia įgyvendinti: 13 iš 18. Kuo bendresnė sąlyga, tuo sunkiau išmatuoti pažangą. Kita vertus, kuo didesnė vertinimo apimtis, tuo ES vertinimas gali būti subjektyvesnis. Bet kuriuo atveju trys asocijuotosios šalys turėtų stengtis konkretizuoti užduotis įtraukdamos konkrečias gaires. Tai, kaip suformuluotos kai kurios užduotys, kelia riziką, viena vertus, politizuoti ES vertinimą ir, kita vertus, užduočių įgyvendinimą. Pavyzdžiui, neaišku, kodėl „pilietinės visuomenės dalyvavimas“ nėra naudojamas kaip kompleksinis principas, kurio jau reikalaujama pagal trijų šalių asociacijos susitarimus. Vietoj to ES tai įtraukė kaip sąlygą Moldovai ir Sakartvelui, bet ne Ukrainai, kur pilietinės visuomenės organizacijos susiduria su apribojimais vietos lygiu, remiantis ES Komisijos nuomone dėl Ukrainos. Tokio pobūdžio

nenuoseklumas rodo, kad ateityje gali atsirasti didelis ES vertinimo šališkumas, o tai pakenktų trijulės europinei darbotvarkei.

Pirmasis ES sąlygų įgyvendinimo pažangos įvertinimas, skirtas trims šalims, iš pradžių buvo numatytas 2022 m. gruodžio mėnesį. Tačiau 2022 m. liepą ES paskelbė, kad Sakartvelo vertinimas atidedamas iki 2023 metų. ES nurodė, kad Sakartvelui reikia daugiau laiko įgyvendinti sąlygas, o faktinė tokio delsimo priežastis gali būti šalies priešiškus ES. Bet kuriuo atveju šis delsimas gali turėti įtakos Sakartvelo rinkimų kampanijai, numatytai 2024 m. Šis sprendimas yra dar vienas žingsnis siekiant atsieti „ne-kandidatę“ Sakartvelą nuo Ukrainos ir Moldovos, kurios gali greičiau žengti derybų su ES link. ES Komisija savo nuomonėse aiškiai nurodė, kad aukščiau aptartų užduočių įgyvendinimas yra būtina pažangos sąlyga ir kad nesėkmės atitolins tapimą ES dalimi. Apibendrinant galima teigti, kad trejeto rodoma pažanga, nepaisant jų statuso, turi būti nuosekli, o tai reiškia, kad ES gali pasinaudoti kandidatės statusu ir ES perspektyva kaip papildomu svertu reformoms vykdyti.

2. Rytų partnerystės šalys kandidatės: pagrindiniai skirtumai lyginant su Vakarų Balkanais

Asocijuotajam trejetui pasiūlyta ES narystės perspektyva daro jį labiausiai į rytus nutolusiomis ES kandidatėmis (Ukraina ir Moldova) ir potencialiomis kandidatėmis (Sakartvelas). Tačiau šalyse jau beveik dešimtmetį vyksta ES įkvėpti teisės aktų, politikos formavimo ir standartų pokyčiai, atsižvelgiant į vizų režimo sąlygų įgyvendinimą nuo 2010 m.

Kaip jau minėta, AA / DCFTA įgyvendinimas per pastaruosius 8 metus suvaidino svarbų vaidmenį skatinant trijulės eksportą į ES, sukuriant reguliavimo prielaidas ekonominei integracijai į Europos rinką ir intensyvinant bendradarbiavimą instituciniu lygiu. Tai leido šiam trejetui priartėti prie Vakarų Balkanų šalių kandidačių į ES, nepaisant to, kad šių dviejų šalių grupių ES nelygino. Kai kuriais vertinimais, abiem šalių grupėm būdingos sąlygos – pavyzdžiui, struktūrinių reformų trajektorija¹⁰, ekonominiai ypatumai ir teisinis suderinimas – daugeliu atžvilgių buvo panašios.¹¹

Skirtingai nei techniniai aspektai (sektorių konvergencija), politiniai aspektai yra nepastovūs ir gali pablogėti priklausomai nuo vidinių aplinkybių (oligarchų įtaka, silpnos institucijos ir pan.). Nepaisant ES ir Serbijos santykių aklavietės dėl vidaus reformų, Kosovo klausimo ir Sakartvelo demokratinių institucijų silpnų, likusiose Vakarų Balkanų šalyse ir asocijuotoje trijulėje užfiksuotos teigiamos demokratizacijos tendencijos, palankios siekti vidutinių ES standartų.

Siekiant atskleisti atotrūkį tarp trejeto ir Vakarų Balkanų, trumpai išnagrinėjami du aspektai. Pirma, apibendrinami pagrindiniai šalių partnerių pokyčiai, susiję su reformomis ir pažeidžiamumu Rusijos įtakai, siekiant suprasti jų išėties tašką įgijus ES perspektyvą. Antra, iliustruojami pagrindiniai skirtumai tarp trejeto ir Vakarų Balkanų, parodantys sritis, kuriose trijulės šalys gali turėti panašią naudą kaip Vakarų Balkanai.

Buvęs ir dabartinis trejeto progresas

Anksčiau veiksmingai mažindama oligarchinių grupuočių įtaką politikoje ir ekonomikoje **Ukraina** suaktyvino reformas tiek rinkos integracijos į ES, tiek kovos su korupcija srityse (antikorupcinės institucinės ekosistemos kūrimas¹², skaidrūs viešieji pirkimai vykdant „ProZorro“ ir kt.). Prielaida tam sukūrė pirmalaikiai prezidento ir parlamento rinkimai 2019 m. bei „Tautos tarno“ partijos pergalė. Dar viena svarbi reforma siejama su 2021 metų lapkritį patvirtintu de-oligarchizacijos įstatymu, kuriuo siekiama sumažinti oligarchinę įtaką politikoje visiems, kurie vienu metu atitinka tris iš šių kriterijų: kontroliuoja žiniasklaidą, turi monopolinę padėtį ekonomikoje, dalyvauja politiniame gyvenime ir turi ženklų turtą. Dėl privačių investicijų ir didelių gamybos pajėgumų Ukrainos gyvūninės kilmės žemės ūkio ir maisto produktai, tokie kaip paukštiena ir pieno produktai, atitiko tinkamumo kriterijus ir buvo eksportuojami į ES. Nepaisant Rusijos karinės agresijos, prasidėjusios 2022 m. vasario 24 d., Ukrainos kovos su korupcija institucijos išnagrinėjo daugiau nei 800 aukšto lygio korupcijos bylų, paskelbė 72 nuosprendžius ir surinko 15,3 mln. JAV dolerių (447,3 mln. Ukrainos grivinių) užstato ir areštuoto turto. Be to, dėl saugumo politikos priešasčių prezidentas Volodymyr Zelenskyy atleido savo patikėtinius – žvalgybos tarnybos (SBU) vadovą Ivaną Bakanovą ir generalinę prokurorę Iryną Venediktovą, taip siekdamas efektyviau kovoti su Rusijos šnipinėjimu.¹³ Dabartinis ir būsimas Asociacijos susitarimo įgyvendinimas ir sąlygos tęsti pažangą jau kaip kandidatė į ES priklauso nuo galimybės gauti išorės pagalbą, skirtą karinėms reikmėms bei pokario atstatymui (iki 1 trilijono JAV dolerių), finansinės pagalbos dabartiniam mokėjimų balansui padengti ir struktūrinių reformų įgyvendinimui. Atsižvelgiant į didėjančius Ukrainos įsiskolinimus, ES pagalba turėtų būti skiriama daugiau dotacijomis nei paskolomis¹⁴, ir turėtų būti susieta su plataus masto reformomis, tokiomis kaip kova su korupcija, neformalus oligarchų valdymas ir kt., įgyvendinimas.

Moldova buvo mažiausiai pažengusi tarp asocijuotųjų valstybių tiek politinėje, tiek ekonominėje srityse. Nepaisant geopolitinio susisaistymo su ES, Moldova beveik dešimtmetį išgyveno demokratinių reformų sąstingį (2009–2019 m.), kurį sąlygojo oligarchų „valstybės užgrobimas“, žlugęs 2019 m.¹⁵ Nepaisant rimtų demokratijos trūkumų, šalis padarė nedidelę pažangą sektorių integracijos ir teisės derinimo su ES *acquis* srityje. Teigiami politiniai pokyčiai

Moldovoje prasidėjo pirmalaikiais prezidento ir parlamento rinkimais, atitinkamai 2020 ir 2021 m. Dėl to prezidentė Maia Sandu ir jos politinė partija Veiksmo ir solidarumo partija inicijavo daugybę struktūrinių reformų, veiksmingai kontroliuodamos visas valdžios šakas ir pasinaudodamos plačia ES institucijų ir valstybių narių politine ir finansine parama. Nepaisant į sąžiningumą ir reformas orientuoto požiūrio, valdančioji partija turi taikyti atskaitomybės mechanizmus ir reikalauti su sąlygomis susietos ES pagalbos¹⁶, kad išvengtų potencialios korupcijos spąstų turint absoliutų valdžios monopolį.

Anksčiau **Sakartvelas** buvo vertinamas kaip asocijuotojo trejeto favoritas. Dėl reformų, įgyvendintų per pirmąsias Mikheilio Saakashvilio vadovaujamas vyriausybes 2000-aisiais, ji padarė daugiau pažangos nei kitos dvi trijulės šalys teisės viršenybės srityje ir ypač kovojant su įsigalėjusia korupcija. Teigiamus praeities pasiekimus kompromituoja pastarojo dešimtmečio nukrypimai, daugiausia dėl oligarchinės valdančiosios partijos „Sakartvelo svajonė“ įtakos. Pastaroji pasitelkia antibendruomeninę retoriką ir atmeta opozicijos siūlymus pažaboti oligarcho Bidzinos Ivanishvilio¹⁷ politinę įtaką, reiškiamą per atstovus, anksčiau susijusius „Cartu Group“. Su pilietinės visuomenės parama¹⁸ valdančioji partija, sekama Ukrainos ir Moldovos pėdomis, turi įsipareigoti ištikimai įgyvendinti kandidatavimo į ES išankstines sąlygas.¹⁹

Bendras trejeto bruožas – pažeidžiamumas Rusijos atžvilgiu. Blogėjančios saugumo aplinkos fone Ukraina ir Moldova (bet ne Sakartvelas) pradėjo atsisieti nuo Rusijos, nors ir skirtingais lygiais bei skirtingose politikos srityse. Po daugelio metų pastangų atsisieti nuo Rusijos politiniame, ekonominiame ir kultūriniame sektoriuose Ukraina įžengė į naujas sritis, tokias kaip žmonių tarpusavio kontaktai. Todėl Ukrainos valdžia nusprendė įvesti vizų režimą Rusijos piliečiams²⁰, panaikindama 30 metų trukusį bevizį režimą, pagrįstą posovietine tvarka. Moldovoje atsisiejimas įvyko žiniasklaidos vartojimo lygiu. Šalis priėmė naujus žiniasklaidos įstatymus, kurie kovoja su Rusijos dezinformacija, siekiant užkirsti kelią karo propagandai ir destabilizacijai. Naujasis Moldovos informacijos saugumo įstatymas²¹ draudžia perduoti naujienas ir analitines žiniasklaidos produktus šalyse, kurios nesilaiko 1993 m. Europos konvencijos dėl televizijos be sienų, pavyzdžiui, Rusijai. Šalis taip pat demonstruoja atsiejimą nuo Rusijos energetikos sektoriuje. Tiek Ukraina, tiek Moldova vasarį prisijungė prie Europos elektros tinklo (ENTSO-E), o tai leido Ukrainai perduoti savo energiją ES rinkai daug pigiau

ir užsitikrinti avarinį elektros energijos tiekimą abiem šalims elektros energijos tiekimo nutraukimo atveju. Moldova taip pat stiprina energetikos jungtis su ES per Rumuniją, remdamasi ES subsidijomis, skirtomis sumažinti dujų kainų spaudimą. Sakartvelas nepriėmė jokie konkretaus sprendimo atsiriboti nuo Rusijos, nes bando palaikyti su Rusija ekonominius ryšius, padedančius užtikrinti tam tikrus biudžeto pajamų šaltinius ir „socialinę taiką“ (t.y. siekiant išlaikyti vyno ir geležies lydinių eksportą, piniginių perleidų srautus – viso to bendra suma siekia maždaug 700 mln. JAV dolerių²² ir bandant išsaugoti darbo vietas paslaugų sektoriuje).

Skirtumai tarp Rytų partnerystės ES kandidačių ir Vakarų Balkanų.

ES yra užmezgusios labai tvirtus ryšius su Vakarų Balkanais, kuriems ES perspektyva suteikta 2000-aisiais.²³ Nors šešių regiono šalių (Albanijos, Bosnijos ir Hercegovinos, Kosovo, Šiaurės Makedonijos, Juodkalnijos ir Serbijos) kelias į narystę ES yra sudėtingas ir ilgas, įgyvendindamos reformas šios šalys tikisi politinės ir finansinės paramos. Vakarų Balkanai laikomi nepakeičiama geopolitine ES projekto dalimi. Neseniai paskelbtame komentare ES diplomatijos vadovas Josepas Borrellis pabrėžė, kad Vakarų Balkanai yra būsimos ES narės, priskirdamas jas ES „vidiniam kiemui“, o ne „galiniam kiemui“²⁴, taip matant jas būsimos ES plėtros centre. 2022 m. liepą²⁵ pradėjus derybas dėl stojimo su Albanija ir Šiaurės Makedonija sumažėjo Balkanų šalių, kurios laukia kandidatės statuso eilėje, skaičius. Juodkalnija yra labiausiai pažengusi šalis regione, pradėjusi 33 patikrintus derybų skyrius, iš kurių trys preliminarieji uždaryti²⁶ (iš viso 35 skyriai). Į procesą neįtrauktos tik Bosnija ir Hercegovina bei Kosovas, kurioms sunkiai sekasi pajudėti iš potencialių kandidačių pozicijos, daugiausia dėl vidinės valstybės konfigūracijos ir Serbijos blokavimo.

Gilų susirūpinimą keliančios pasekmės Europos saugumo architektūrai, kurias sukėlė Rusijos invazija ir visapusiškas karas prieš Ukrainą, ES geopolitinę mąstymą perkėlė į Rytų partnerystės šalių, orientuotų į ES, įtraukimą į ES plėtros procesą. Kaip rašyta anksčiau, Ukrainos politinis ir diplomatinis atkaklumas suvaidino lemiamą vaidmenį palaužiant ES nenorą suteikti europinę perspektyvą kitoms į rytus nuo Vakarų Balkanų esančioms šalims. Po birželio

23–24 d. ES Tarybos sprendimo Ukraina ir Moldova, kartu su Sakartvelu, kaip potencialia šalimi kandidate, turi oficialiai pripažintą europinę perspektyvą, todėl gali tapti ES narėmis ateityje.

Nuo šiol ES politiškai užsiima ryšių su pagrindiniais kandidatais Vakarų Balkanuose ir asocijuotųjų šalių kandidačių trejeto skatinimu srityse, kuriose reformų įgyvendinimą slopina Rusijos agresija ir jos destabilizuojančios pasekmės (pabėgėliai, verslo trikdžiai, maisto trūkumas ir kt.). Viena vertus, stojimo dery-

bos jau pradėtos su keturiomis Vakarų Balkanų šalimis, iš kurių dvi per pastaruosius 8–10 metų nebaigė uždaryti stojimo skyrių. Kita vertus, Rytų partnerystės kryptimi Ukrainai ir Moldovai numatytos atitinkamai 11 ir 13 bendrųjų ir specifinių sąlygų, kurias šios turės įgyvendinti, kad galėtų judėti į priekį, be jokio konkretaus stojimo derybų grafiko. Iš viso, be Turkijos, ES plėtra apima 9 valstybes, iš kurių 6 yra šalys kandidatės, o 4 iš jų pradėjo stojimo derybas (žr. 4 lentelę toliau).

4 lentelė. ES plėtros procesas, įskaitant visas šalis, turinčias ES narystės perspektyvą Vakarų Balkanuose ir Rytų partnerystės regione

	ILS ir AA / DCFTA pasirašymas	Pateikta paraiška narystei ES	Narystės klausimynų apimtis	Patvirtintas ES kandidatės statusas	Stojimo derybų pradžia	Uždaryti skyriai
Vakarų Balkanai						
1. Š. Makedonija	2001	2004	4666	2005	2022	—
2. Serbija	2006	2009	2486	2012	2014	2 ²⁷
3. Albanija	2006	2009	2280 ²⁸	2014	2022	—
4. Juodkalnija	2007	2008	2178	2010	2012	3 ²⁹
5. Bosnija ir Hercegovina	2008	2016	3897	Laukiama Nuo 2019 m.	—	—
6. Kosovas	2016	2022 ³⁰	—	—	—	—
Rytų partnerystės regionas						
7. Ukraina	2014	2022	2369 ³¹	2022	—	—
8. Moldova	2014	2022	2369 ³²	2022	—	—
9. Sakartvelas	2014	2022	2369 ³³	Laukiama Nuo 2022 m.	—	—

Šaltinis: surinkta autoriaus, remiantis informacija iš <https://ec.europa.eu/>

Atidžiau pažvelgus į ES žingsnius Vakarų Balkanų šalių ir trejeto link, galima daryti išvadą, kad yra daug galimybių, kurias galima pakartoti ir pritaikyti Ukrainai, Moldovai ir Sakartvelui, siekiant pagerinti jų progresą stojant į ES.

Pirmiausia, kaip buvo padaryta Albanijos, Juodkalnijos ir kitų Vakarų Balkanų šalių kandidačių į ES atveju, ES Komisija turėtų parengti analitinę ataskaitą,³⁴ palaikančią jos *nuomones* (dokumentus) dėl Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo paraiškų. Dėl skubėjimo skubiai pareikšti nuomonę prieš ES Tarybą birželio 23–24 d., ES nesugebėjo visapusiškai įvertinti stojimo padarinių trejetui. Analitinės ataskaitos gali būti naudingos apskaičiuojant ir iš anksto numatant išlaidas bei kitus suvaržymus, kurie gali atsirasti stojimo proceso metu.

Antra, Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo vyriausybės galėtų pasimokyti iš Albanijos patirties, kuri parengė pagrindinių prioritetų, pasiūlytų ES Komisijos nuomone, planą tais pačiais metais, kai ES suteikė jai kandidatės statusas.³⁵ Tokia iniciatyva patvirtins vidinį politinį pasiryžimą įvykdyti būtinas sąlygas. Skirtinai nuo Albanijos, Ukrainai, Moldovai ir Sakartvelui pirmasis terminas numatytas jau 2022 m. gruodį, todėl reikia greičiau parengti įgyvendinimo planus. Dėl to neturi nukentėti skaidrumas ir visų be išimties nacionalinių suinteresuotųjų veikėjų įtraukimas.

Trečia, ES, trejeto nuomone, nepaminėjo AA / DCFTA įgyvendinimo tęstinumo, kuris buvo naudingas laipsniškai sektorių reguliavimo konvergencijai ir teisės derinimui su ES. Ir atvirkščiai, ES Komisija pabrėžė tolesnio Stabilizacijos ir asociacijos susitarimų perkėlimo į nacionalinę teisę svarbą^{36 37} Balkanų šalims

kandidatėms. Šia prasme ES turėtų priminti trijulei, kad yra stebimas tinkamas įsipareigojimų pagal AA / DCFTA vykdymas ir jis išlieka svarbus būsimam stojimo procesui, nes užtikrina dvišalio dialogo institucinę sistemą (visais sprendimų priėmimo lygmenimis).

Ketvirta, kaip ir Balkanų šalims³⁸, ES parengs pažangos ataskaitas, rodančias Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo pasirengimą narystei. Ataskaitose bus pateiktas narių politinių, ekonominių ir suderinamumo kriterijų raidos vertinimas, daugiausia dėmesio skiriant 35 stojimo derybų skyriams. Tokia ataskaita galėtų panaikinti poreikį rengti metinę įgyvendinimo ataskaitą, susijusią su AA / DCFTA įgyvendinimu, kurią ES kasmet teikia šiam trejetui. Dėl vienodos ataskaitų teikimo praktikos plėtros politikoje ES neišvengiamai turės naudoti tokias pačias ataskaitas trejetui, kaip ir Vakarų Balkanų atveju. Nepaisant to, kad ataskaitų teikimo aspektas yra esminis veiksnys, užtikrinantis trejeto nacionalinių suinteresuotųjų šalių, kurios nėra politiškai susijusios su vyriausybe, vykdomą stebėseną, ES nesugebėjo tinkamai paaiškinti šio aspekto, suteikusi ES perspektyvą.³⁹

Penkta, ES aiškiai kalba apie galimybę Vakarų Balkanams, įskaitant potencialias kandidates, tokias kaip Bosnija ir Hercegovina⁴⁰, pasikliauti Pasirengimo narystei priemone (PNPP)⁴¹, kad būtų palaikomas pasirengimas narystei stojimo į ES kelyje. Tokio finansinio ES įsipareigojimo trejeto nuomonėse pasigendama. Nors anksčiau ES finansinę paramą trejetui papildydavo per PNPP, tai būdavo daroma kartais ir kritiniais laikotarpiais (Ukrainai: 2014–15; Sakartvelui: 2016 m., 2019 m.; ir Moldovai: 2019 m.)⁴², bet ne nuolat. ES narystės perspektyva Ukrainai ir Moldovai (bei potencialiam Sakartvelo kandidatės statusui) reikalauja visiško aiškumo dėl šios trijulės tinkamumo gauti PNPP lėšas kartu su Vakarų Balkanų šalimis ir Turkija. Prieiga prie PNPP gali atlaisvinti naujų finansinės paramos šaltinių įvairioms valstybės reikalų sritims, kurios turėtų atitikti ES standartus. Pavyzdžiui, PNPP apima lėšas kaimo plėtrai, IPARD (namų ūkių sąvininkų fizinis turtas, žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimo infrastruktūra, ekologinis ūkininkavimas ir kt.).⁴³ Pagal 2014–2020 m. daugiametę finansinę programą ES skyrė 1,1 mlrd. EUR kaip dalį IPARD finansavimo⁴⁴ visiems Vakarų Balkanams (išskyrus potencialias šalis kandidates Bosniją ir Hercegoviną bei Kosovą) ir Turkiją.

ES taikomų požiūrių ir priemonių paralelės tarp Vakarų Balkanų ir naujų kandidačių bei potencialių kandidačių Rytų partnerystės šalių grupėje rodo, kad pastarosios gali pasimokyti iš Balkanų ir reikalauti

vienodo požiūrio kalbant apie pasirengimo narystei lėšas. Visų pirma, ES plėtros politikos vienodumas visų dalyvių atžvilgiu yra itin svarbus siekiant užtikrinti šalių kandidačių lygias teises ir galimybes, kalbant apie lėšas reformoms. Galiausiai tai leistų sudaryti tinkamas sąlygas sklandžiai pereiti prie paskutinio stojimo žingsnio, išvengiant galimos geopolitinės konkurencijos tarp regionų.

Išvados ir rekomendacijos

Šioje analitinėje publikacijoje akcentuojamos politinės ir geopolitinės aplinkybės, kuriomis Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo trejetas tapo šalimis kandidatėmis ir potencialia šalimi kandidate (Sakartvelas). Publikacijoje išanalizuoti dabartinio trijulės pasirengimo stiprinti santykius su ES ypatumai atsižvelgiant į būsimas stojimo derybas. Pateikiamas palyginimas tarp aptariamo trejeto ir Vakarų Balkanų šalių, kurios stojimo procese dalyvauja ilgiau. Tai leidžia pabrėžti, kokia gali būti panaudota jau išmokta patirtis.

Siekiant pašalinti apribojimus, su kuriais susiduria trejetas, šioje analitinėje publikacijoje bus pateiktas rekomendacijų sąrašas, nušviečiantis kai kuriuos svarbius pakeitimus, kurie turėtų būti įgyvendinti siekiant ES plėtros į Rytus.

Lankstaus ES sąlygų įgyvendinimo gairių rengimas. Ukraina, Moldova ir Sakartvelas turėtų parengti reformų gaires, kurios būtinos spendžiant ES Komisijos iškeltas prioritetines problemas. Kuo konkretesnės ir geriau struktūrizuotos priemonės, tuo greičiau trejetas judės į priekį ir tuo mažiau bus grįžtamųjų procesų. Didžiausias dėmesys turėtų būti skiriamas sąlygų rinkiniams, numatytiems kiekvienai iš trejeto narių (11 priemonių Ukrainai, 13 priemonių Moldovai ir 18 Sakartvelui). Tačiau trejeto vyriausybės gali pareikšti didesnes ambicijas ir įtraukti veiksmus, kuriais svarstomi ES Komisijos nustatyti apribojimų sprendimai šešiose grupėse, atitinkančiose stojimo skyrius. Visais atvejais pirmenybė teikiama 1 grupei („pagrindai“) dėl priežasčių, susijusių su struktūriniais trūkumais teisinės valstybės, teismų sistemos ir žmogaus teisių srityse.

Būsimo stojimo poveikio prognozavimas. Kaip ir Vakarų Balkanų atveju, ES Komisija turėtų parengti „analitinės ataskaitas“, pridedamas prie nuomonių, kuriose bus prognozuojamas būsimo Ukrainos, Mol-

dovos ir Sakartvelo stojimo į ES poveikis. Matyt, dėl pagreitinoto narystės klausimyno ir nuomonių rengimo etapų ES nespėjo parengti analitinių ataskaitų trejetui, nors šios ataskaitos galėtų padėti išvengti nesėkmių ir pritaikyti korekcijas stojimo procese.

Keitimasis gerąja patirtimi su valstybėmis narėmis.

Kad stojimo procesas vyktų sklandžiau ir efektyviau, trejetas galėtų pasinaudoti Baltijos trejeto, liberalių Višegrado šalių ir Rumunijos sukaupta gerąja patirtimi ir pamokomis. Idealiu atveju, bent dvi valstybės narės turėtų atlikti konsultacinį vaidmenį, vengdamos „pamokslavimo“ ir ES lėšų, skirtų techninei pagalbai trejetui, naudojimo monopolio arba išskirtinumo.

„Politinis neutralumas“ ir valstybės tarnautojų, sprendžiančių ES sektorių problemas, profesinis mokymas. Atsižvelgiant į rinkimų ciklus ir demokratinių reformų nesėkmę dėl vidinės politinės polarizacijos ir potencialaus nestabilumo, valstybės tarnautojai atlieka esminį vaidmenį trejeto reformų įgyvendinime žengiant link ES integracijos. Ukrainos, Sakartvelo ir Moldovos valstybinių institucijų europizacija ir modernizavimas reikalauja tobulinti aukštąsias mokyklas, kad jos rengtų specialistus darbui viešajame sektoriuje apskritai ir ypač Europos integracijos poreikiams. Be to, turi būti garantuoti valstybės tarnautojų įdarbinimo, perkvalifikavimo ir profesinio skatinimo mechanizmai, išskyrus politinius kriterijus. Mokydamasis iš Vakarų Balkanų patirties, trejetas turėtų investuoti į mokymą ir (arba) į nacionalines derybų struktūras pritraukti darbuotojus, turinčius patirties stojimo į ES klausimais. Žmogiškųjų išteklių trūkumas gali turėti neigiamos įtakos stojimo proceso eigai.

Naujo ES santykių su trejetu priemonių rinkinio išaiškinimas. Labai svarbu nurodyti dvišalių santykių su ES platformas ir pasirengimo narystei priemones. AA / DCFTA įgyvendinimas tęsiamas tol, kol bus pradėtos stojimo derybos ir po jų pradžios, tačiau į jį bus įtrauktos papildomos sąlygos, kurioms ES skirs pirmenybę savo vertinimuose. Sąlygos taip pat turėtų būti paremtos sąlygiškumo principu, taikomu makrofinansinei ir kitai finansinei pagalbai, kuri nėra skiriama iš pasirengimo narystei fondų.

Daugiau dotacijų ir galimybių gauti pasirengimo narystei lėšų. ES turėtų peržiūrėti savo finansinę pagalbą trejetui, ypač Ukrainai, atsižvelgiant į didelius ekonominius nuostolius, patirtus dėl Rusijos ir Ukrainos karo (infrastruktūros sunaikinimas, sumažėjusios mokesstinės pajamos), o taip pat dėl ekonomikos susilpnėjimo po pandemijos. Ukrainos atveju

pirmenybė turėtų būti teikiama dotacijoms, o ne paskoloms, o Moldovos ir Sakartvelo – lėšos turėtų būti susietos su reformų įgyvendinimo pažanga. Be to, trejetas turėtų turėti teisę gauti pasirengimo narystei lėšas, kaip ir Vakarų Balkanų šalys. Visais atvejais, tiek teikiant pagalbą paskolomis, tiek dotacijomis, ES turi taikyti griežtas sąlygas, kad valdžios institucijos būtų atskaitingos už lėšas, ir suteikti opozicijai, pilietinės visuomenės organizacijoms ir ES institucijoms galimybę veiksmingai ir objektyviai skatinti reformas. Paskoloms ir dotacijoms taikomos sąlygos gali būti susietos su reikalavimais, kuriuos ES nustato dialoge dėl stojimo. ES turi pasirūpinti, kad sąlygos būtų pritaikytos pagal realius šalies poreikius, vengdama pirmenybę teikti idėjoms, kylančioms iš vyriausybių, kurioms ES simpatizuoja. Sąlygiškumas turėtų tarnauti šių šalių pertvarkos tikslams, o ne politiniams valdančiųjų partijų, siekiančių pasinaudoti ES darbotvarke, kad išliktų valdžioje, išskaičiavimams. ES ilgainiui pavyks palenkti sąjungininkus trijulės šalyse savo naudai, jei ES veiks kaip nešališkas, principingas ir toliaregis veikėjas.

Politinis dialogas ir skaidrumas nacionaliniu lygiu.

Trijulės reformų planas, siekiant patenkinti ES nustatytas sąlygas, turi būti parengtas įtraukiu ir skaidriu būdu. Kaip ir Albanijos atveju⁴⁵, ES turi paraginti trejeto valdančias partijas pradėti dialogą su opozicija dėl ES susijusių reformų klausimų, siekiant užtikrinti įtrauktį ir atremti euroskeptišką dezinformaciją. Bendravimas su opozicija, pilietine visuomene ir kitais suinteresuotais nacionaliniais veikėjais (profesinėmis sąjungomis ir kt.) neturi remtis politiniais kriterijais. Niekas neturi būti paliktas šių dialogų nuošalyje, įskaitant tuos, kurie atstovauja geopolitinei opozicijai, kurios elektorato nuostatas reikia „pakeisti“ užtikrinant dialogą. Tam taip pat reikalinga veiksminga strateginė komunikacija ir iniciatyvi viešoji diplomacija (ne propaganda) apie ES skatinamas reformas.

Rytų partnerystės misija turi būti pakoreguota, atsižvelgiant į trejeto ES perspektyvą. Būtina peržiūrėti Rytų partnerystės programos veiklą ir sustiprinti daugiašalius bendradarbiavimo aspektus įmonių, jaunimo ir pilietinės visuomenės organizacijų lygiu. Junglumas, tarpvalstybinis bendradarbiavimas, aplinka, tiesioginiai žmonių ryšiai ir žmogaus teisės gali išlikti prioritetinėmis sritimis. Tuo pat metu trejetas turės būti atskirtas nuo likusių Rytų partnerystės šalių, o tai atitiks realią kandidačių ir potencialių kandidačių į ES bei į Eurazijos ekonominę sąjungą integruotų šalių ar atskirai autokratiškai besivystančių režimų diferenciaciją. ES taip pat gali sutelkti dėmesį į atskiros platformos kūrimą trejetui pagal pastarojo

siūlymą 2021 m., arba integruoti trejeto nares į didesnę šalių kandidačių grupę kartu su Vakarų Balkanais. Daugiašalio bendradarbiavimo Rytų partnerystės elementai galėtų būti integruoti į Prancūzijos prezidento Emmanuelio Macrono pasiūlytą „Europos politinės bendrijos“ iniciatyvą.⁴⁶

Atsispyrimas Rusijos įtakai. Yra dvi pagrindinės sritys, kuriose Rusijos įtaka turi būti ribojama: žiniasklaida ir energetika. Dar vienas svarbus dalykas – aprūpinti Ukrainą karinėmis priemonėmis, leidžiančiomis apsiginti ir susigrąžinti savo teritorijų kontrolę, įgyjant tvirtas pozicijas taikos derybose su susilpnėjusia Rusija. Viena vertus, būtina parengti ES teisės aktus dėl dezinformacijos, kurie leistų įtraukti užsienio žiniasklaidą, vykdančią destruktivią žiniasklaidos veiklą prieš demokratines institucijas, į juodąjį sąrašą, nereikalaujant sankcijų ir vieningo valstybių narių sutarimo, pavyzdžiui, kaip kad yra padaryta Rusijos vyriausybės kontroliuojamos žiniasklaidos atžvilgiu, kuriai šiuo metu taikomos sankcijos⁴⁷ už Rusijos

agresijos prieš Ukrainą rėmimą (RT, „Sputnik“, „Rossiya RTR/RTR Planeta“, „Rossiya 24/Russia 24“ ir „TV Center International“). Kai tokie pagrindų teisės aktai bus priimti ES lygiu, jie turės būti perkelti į valstybių narių ir šalių kandidačių nacionalinius įstatymus. Dar svarbiau, kad teisės aktai taip pat galės būti taikomi žiniasklaidos dezinformacijai, kylančiai iš kitų autokratinių valstybių, pavyzdžiui, Kinijos. Ukraina, Moldova ir Sakartvelas taip pat turėtų gauti finansinę ir techninę paramą įveikti energetinę priklausomybę nuo Rusijos, kuriant tvirtą infrastruktūrą (jungtis, dujų saugyklas, veiksmingus dvipusius srautus), diversifikuojant ir naudojant antimonopolinius teisės aktus, siekiant apriboti Rusijos energetikos įmonių dalyvavimą energijos tiekime. Stipresnis Energijos bendrijos mandatas bus naudingas technologinei pažangai energijos vartojimo srityje trijose šalyse, nes bus maksimaliai naudojamos atsinaujinančiais šaltiniais, pradedant ekologiška vandenilio gamyba ir pertvarkant energijos vartojimo efektyvumą pramonės, transporto ir buitės sektoriuose.

Šaltiniai

1. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/24/european-council-conclusions-23-24-june-2022/>
2. ES, Versalio deklaracija, 2022 m. kovo mėn. <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>
3. Volodymyr Ishchenko, Why did Ukraine suspend 11 'pro-Russia' parties?, March 2022, <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/21/why-did-ukraine-suspend-11-pro-russia-parties>
4. Agenda.ge, Gov't paskelbia narystės ES anketą po ministro pirmininko sprendimo, 2022 m. balandžio mėn. <https://agenda.ge/en/news/2022/1304>
5. Georgia Today, „No To Russia!“ – protesto mitingas Tbilisyje, 2022 m. kovo mėn. <https://georgiatoday.ge/no-to-russia-protest-rally-held-in-tbilisi/>
6. EU, From EU Membership Application to Accession Negotiations: Frequently Asked Questions, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2016-12/20160209_faq.pdf
7. ES, Komisijos nuomonė dėl Bosnijos ir Hercegovinos narystės Europos Sąjungoje, 2019 m. gegužės mėn., <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2019-05/20190529-bosnia-and-herzegovina-opinion.pdf>
8. Europos Komisija rekomendavo Tarybai patvirtinti Ukrainos, Moldovos ir Sakartvelo perspektyvą tapti ES narėmis ir pateikė savo nuomonę dėl šalių kandidačių statuso suteikimo joms, 2022 m. birželio mėn. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3790
9. 2022 metų liepą ES Komisija pasiūlė, kad Sakartvelo sąlygų įgyvendinimo laipsnis greičiausiai bus įvertintas iki 2023 metų pabaigos, kad valdžios institucijos turėtų daugiau laiko. Tai nukrypsta nuo birželio 17 d. paskelbtos ES Komisijos nuomonės dėl Sakartvelo. <https://oc-media.org/eu-pushes-back-re-examining-georgias-candidacy-until-2023/>
10. Denis Cenusa, „EU-promoted reforms in Georgia, Moldova, and Ukraine: progress or challenge?“, Rytų Europos studijų centras, 2021 m. rugsėjis, <https://www.eesc.lt/en/2021/09/03/eu-promoted-reforms-in-georgia-moldova-and-ukraine-progress-or-challenge/>
11. Michael Emerson et al, „Balkan and Eastern European Comparisons: Building a New Momentum for the European integration of the Balkan and Eastern European associated states“, CEPS, 2021 m. kovas, <https://3dcftas.eu/publications/balkan-and-eastern-european-comparisons-building-a-new-momentum-for-the-european-integration-of-the-balkan-and-eastern-european-associated-states>
12. Ukrainoje yra penkios pagrindinės institucijos, atsakingos už antikorupcinę veiklą: 1) Nacionalinis kovos su korupcija biuras; 2) Specializuota antikorupcinė prokuratūra; 3) Aukštasis antikorupcinis teismas; 4) Nacionalinė korupcijos prevencijos agentūra; ir 5) Turto atgavimo ir valdymo agentūra.
13. BBC, Ukraine war: Zelensky suspends security chief and top prosecutor, <https://www.bbc.com/news/world-europe-62202078>
14. Euroactiv, More voices join call for EU grants instead of loans for Ukraine, <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/more-voices-join-call-for-eu-grants-instead-of-loans-for-ukraine/>
15. Denis Cenusa, „The downfall of a captured state“, 2022 m. lapkritis, <https://neweasterneurope.eu/2019/11/13/the-downfall-of-a-captured-state/>
16. IPN, CUB: Moldova should ensure transparency and responsibility for correct use of foreign funds, 2022 m. liepa, https://www.ipn.md/en/cub-moldova-should-ensure-transparency-and-responsibility-for-correct-use-7978_1091076.html
17. OC-Media, Anna Dolidze suggests 'de-Cartuisation' law for Georgia, 2022 m. liepa, <https://oc-media.org/anna-dolidze-suggests-de-cartuisation-law-for-georgia/>
18. Civil.ge, CSOs Unveil Vision to Meet EC Requirements, 2022 m. liepa, <https://civil.ge/archives/499334>
19. JSC „CARTU GROUP“, <http://www.cartugroup.com/english/about%20us/about.htm>
20. Kommersant, Украина ввела визовый режим для россиян, 2022 m. liepa, <https://www.kommersant.ru/doc/5436970>

21. „Interfax“, Moldova passes legislation banning broadcasts of Russian news, military, political TV programs, 2022 m. birželis, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/79822/>
22. Giorgi Lomsadze, In Russian war on Ukraine, Georgia's economy to be collateral damage, 2022 m. balandis, <https://eurasianet.org/in-russian-war-on-ukraine-georgias-economy-to-be-collateral-damage>
23. 2000 m. birželį Santa Maria da Feira Europos Vadovų Taryba nurodė, kad Vakarų Balkanų šalys, dalyvaujančios Stabilizacijos ir asociacijos procese, yra potencialios kandidatės į ES nares. 2003 m. birželį Salonikų Europos Vadovų Taryba patvirtino „Salonikų darbotvarkę Vakarų Balkanams“, pakartodama regiono šalių europinę perspektyvą. http://aei.pitt.edu/44521/1/Albania_opinion.pdf
24. EEAS, Western Balkans: Press remarks by High Representative/Vice-President Josep Borrell ahead of an informal dinner with regional leaders, 2022 m. gegužė, https://www.eeas.europa.eu/eeas/western-balkans-press-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell-ahead-informal_en
25. EU, Statement by President Michel on the occasion of Intergovernmental Conferences on the accession with North Macedonia and with Albania, 2022 m. liepa, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/07/19/statement-by-president-michel-on-the-occasion-of-intergovernmental-conferences-on-the-accession-with-north-macedonia-and-with-albania/>
26. EU, Joint press statement following the 11th meeting of the Stabilisation and Association Council between the EU and Montenegro, 2022 m. liepa, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/07/14/joint-press-statement-following-the-11th-meeting-of-the-stabilisation-and-association-council-between-the-eu-and-montenegro/>
27. EU Delegation in Serbia, 2022 m. liepa, <https://europa.rs/chapters-opened-and-closed/?lang=en>
28. Euroactiv, 2,280 questions asked about Albania's EU readiness, 2009 m. gruodis, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/2-280-questions-asked-about-albania-s-eu-readiness/>
29. EU, Joint press statement following the 11th meeting of the Stabilisation and Association Council between the EU and Montenegro, 2022 m. liepa, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/07/14/joint-press-statement-following-the-11th-meeting-of-the-stabilisation-and-association-council-between-the-eu-and-montenegro/>
30. The Kosovar authorities announced the intention to submit the EU membership application in 2022, <https://euronews.al/en/kosovo/2022/04/12/kosovo-to-apply-for-eu-membership-this-year-says-kurti/>
31. Ukrainos, Sakartvelo ir Moldovos anketa buvo padalyta į dvi dalis. Pirmoje anketos dalyje buvo 369 klausimai. Kai kuriais neoficialiais skaičiavimais, antroje dalyje galėtų būti apie 2 000 klausimų, atspindinčių ES acquis įgyvendinimo lygį.
32. Panašiai kaip ir Ukrainos atveju, Moldova gavo anketą, padalytą į dvi dalis.
33. Sakartvelo narystės ES klausimynas atkartojo ES požiūrį į Ukrainą ir Moldovą.
34. EU, Commission Opinion on Albania's application for membership of the European Union, 2010 m. lapkritis, http://aei.pitt.edu/44521/1/Albania_opinion.pdf
35. EU, Council conclusions on Albania, 2014 m. birželis, <https://www.consilium.europa.eu/media/21900/143354.pdf>
36. EU, Commission Opinion on Albania's application for membership of the European Union, 2010 m. lapkritis, http://aei.pitt.edu/44521/1/Albania_opinion.pdf
37. Unlike the AA/DCFTA agreements, the SSAs are EU-only documents that the Member States do not need to ratify. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/168/the-western-balkans>
38. Delegation of the EU to Montenegro, https://www.eeas.europa.eu/delegations/montenegro/montenegro-reports_en
39. Idem
40. EU, Commission Opinion on Bosnia and Herzegovina's application for membership of the European Union, 2019 m. gegužė, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2019-05/20190529-bosnia-and-herzegovina-opinion.pdf>

41. „Pasirengimo narystei pagalba“ (12,5 mlrd. EUR) yra viena iš ES finansinių priemonių trečiosioms šalims, įtraukta į 2021–2027 m. daugiametės finansinės programos antraštę „Kaimynystė ir pasaulinė Europa“, kurios bendras biudžetas yra 98,4 mlrd. Pasirengimo narystei priemonė yra atskirta nuo Kaimynystės, plėtros ir tarptautinio bendradarbiavimo priemonės (NDICI), kuri skirta ES išorės veiksams finansuoti ir kurios biudžetas yra 70,8 mlrd. EUR (79,4 mlrd. EUR 2020 m. kainomis). NDICI numato 17,2 mlrd. eurų pagalbą EKP regionui (15 šalių ir teritorijų, išskyrus Rusiją ir Baltarusiją) 2021–2027 m. laikotarpiu.
42. Denis Cenuša, „EU-promoted reforms in Georgia, Moldova, and Ukraine: progress or challenge?“, 2022 m. rugsėjis, Rytų Europos studijų centras, <https://www.eesc.lt/en/2021/09/03/eu-promoted-reforms-in-georgia-moldova-and-ukraine-progress-or-challenge/>
43. EU, Overview of EU pre-accession assistance for rural development (IPARD), https://agriculture.ec.europa.eu/international/international-cooperation/enlargement/pre-accession-assistance/overview_en
44. 2014–2020 m. Albanija turėjo gauti 71 mln. Juodkalnija – 39 mln. eurų; Šiaurės Makedonija – 60 mln. eurų; Serbija – 175 mln. eurų; o Turkija – 801 mln.
45. <https://www.consilium.europa.eu/media/21900/143354.pdf>
46. <https://www.theguardian.com/world/2022/may/09/macron-calls-for-new-european-body-and-warns-ukraine-of-eu-wait?msclkid=63214427d02611ecb0f877bad0808817>
47. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>